ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ W. VAN GERVEN της 26ης Ιανουαρίου 1993 *

Κύριε Πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,

1. Η υπόθεση αυτή έχει ως αντικείμενο αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως του House of Lords η οποία αφορά την ερμηνεία του άρθρου 6 της οδηγίας 76/207/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 9ης Φεβρουαρίου 1976, περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών, όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας [1] (στο εξής: οδηγία). Το ερωτήματα που υποβλήθηκαν στο Δικαστήριο ανέκυψαν στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ της Marshall (αναιρεσείουσας της κύριας δίκης) και της South West Hampshire Area Health Authority (αναιρεσίβλητης της κύριας δίκης· στο εξής: Authority).

Το άρθρο 6 της οδηγίας ορίζει τα εξής:

«Τα κράτη μέλη εισάγουν στην εσωτερική τους έννομη τάξη τα αναγκαία μέτρα, προκειμένου να καταστεί δυνατό σε κάθε πρόσωπο που θεωρεί ότι θίγεται από τη μη εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως, κατά την έννοια των άρθρων 3, 4 και 5, να διεκδικεί τα δικαιώματά του διά της δικαστικής οδού, αφού ενδεχομένως, προσφύγει σε άλλα αρμόδια όργανα.»

Ιστορικό

2. Με απόφαση που εκδόθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 1986, το Δικαστήριο απάντησε σε προδικαστικό ερώτημα που του είχε υποβάλει το Court of Appeal όσον αφορά το άρθρο 5, παράγραφος 1, της οδηγίας. Το άρθρο αυτό απαγορεύει κάθε διάκριση λόγω φύλου ως προς την πρόσβαση στην απασχόληση και στις συνθήκες εργασίας. Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι ιδιώτες μπορούν να επικαλούνται το άρθρο 5, παράγραφος 1, έναντι αρχών των κρατών μελών που ενεργούν υπό την ιδιότητα του εργοδότη, για να εμποδίσουν την εφαρμογή κάθε εθνικής διατάξεως που αντιβαίνει στο εν λόγω άρθρο 5, παράγραφος 1 [2]. Η Marshall, η οποία είχε υποστεί διάκριση απαγορευόμενη από το άρθρο 5, παράγραφος 1, ήταν η ενάγουσα στο πλαίσιο της κύριας δίκης η οποία αποτέλεσε την αφορμή για την έκδοση της αποφάσεως.

Κατόπιν της αποφάσεως της 26ης Φεβρουαρίου 1986, το Court of Appeal ανέπεμψε την υπόθεση στο Industrial Tribunal, αρμόδιο δικαστήριο όσον αφορά τις δυσμενείς διακρίσεις στον τομέα της απασχολήσεως, προκειμένου αυτό να καθορίσει το ποσό της αποζημιώσεως που έπρεπε να χορηγηθεί στη Marshall. Πριν ακόμη το Tribunal αποφανθεί επί του αιτήματος της Marshall, η Authority της κατέβαλε αποζημίωση 6 250 λιρών στερλινών (UK£). Σύμφωνα με το άρθρο 65, παράγραφος 2, του Sex Discrimination Act 1975 (βρετανικός νόμος του 1975 περί των διακρίσεων λόγω φύλου· στο εξής: SDA), το ποσό αυτό αποτελούσε τη μέγιστη αποζημίωση που μπορούσε να επιδικάζει ένα Industrial Tribunal.

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ολλανδική.

1 — ΕΕ ειδ. εκδ., 05/002, σ. 70.

2 — Απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 1986, 152/84, Marshall (Συλλογή 1986, σ. 723).

Παρά ταύτα, το Industrial Tribunal επιδίκασε στη Marshall αποζημίωση 19 405 UK£, στην οποία συμπεριλαμβανόταν ποσό τόκων 7 710 UK£ [3] και ποσό 1 000 UK£ για την ικανοποίηση της ηθικής βλάβης. Κατόπιν της αποφάσεως αυτής, η Authority κατέβαλε και πάλι στη Marshall ποσό 5 445 UK£, οπότε η συνολικώς καταβληθείσα αποζημίωση ανήλθε σε 11 695 UK£. Η Authority άσκησε ωστόσο έφεση κατά του τμήματος της αποφάσεως με την οποία επιδικάστηκε ποσό τόκων 7 710 UK£, έφεση την οποία δέχτηκε ως βάσιμη το Employment Appeal Tribunal.

Η Marshall άσκησε έφεση ενώπιον του Court of Appeal κατά της αποφάσεως αυτής του Employment Appeal Tribunal. Η έφεσή της όμως απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι δεν ήταν δυνατόν να γίνει επίκληση του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 6 της οδηγίας προκειμένου να μην εφαρμοσθεί το ανώτατο όριο που επιβάλλει το άρθρο 65, παράγραφος 2, του SDA.

3. Εν τέλει, το House of Lords επιλήφθηκε του αιτήματος της Marshall και υπέβαλε στο Δικαστήριο τρία προδικαστικά ερωτήματα. Στην έκθεση ακροατηρίου περιλαμβάνεται ολόκληρο το κείμενο των ερωτημάτων αυτών, καθώς και πιο λεπτομερής έκθεση των πραγματικών περιστατικών της προκειμένης υποθέσεως.

Αν και η αναίρεση που ασκήθηκε ενώπιον του House of Lords αφορά αποκλειστικά το ζήτημα αν το Industrial Tribunal είναι αρμόδιο να επιδικάζει τόκους, από τα πραγματικά περιστατικά της διατάξεως περί παραπομπής προκύπτει ότι, κατά το House of Lords, η δίκη αφορά επίσης και το μέγιστο όριο που καθορίζει το άρθρο 65, παράγραφος 2, του SDA. Συγκεκριμένα, «αν το άρθρο 65, παράγραφος 2, έχει εφαρμογή στην αποζημίωση που επιδικάστηκε στη Marshall, παρέχει πλήρη απάντηση στο αίτημά της για επιδίκαση τόκων δεδομένου ότι το ποσό του κεφαλαίου που καλύπτει τη ζημία υπερβαίνει το νόμιμο όριο» (σημείο 12). Με άλλα λόγια, η επιδίκαση τόκων καθίσταται, εν προκειμένω, αδύνατη ήδη λόγω της υπάρξεως του μεγίστου αυτού ορίου και όχι μόνο λόγω του ότι το Industrial Tribunal είναι αναρμόδιο να επιδικάσει τόκους (αναρμοδιότητα η οποία, εξάλλου, δεν είναι βέβαιη κατά το εθνικό δίκαιο· βλ. σημείο 8, παράγραφος 5, του Statement). Ενόψει αυτής της επιχειρηματολογίας, προτείνω στο Δικαστήριο να μην δεχθεί την πρόταση της Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου και της Ιρλανδικής Κυβερνήσεως, οι οποίες ζητούν από το Δικαστήριο να αποφανθεί μόνον επί του κύρους της ενδεχόμενης απαγορεύσεως επιδικάσεως τόκων επί του ποσού της αποζημιώσεως, αλλά και να εξετάσει επίσης το κύρος του κατά νόμον μεγίστου ορίου αποζημιώσεως.

Μπορούν οι ιδιώτες να επικαλεστούν το άρθρο 6 της οδηγίας ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων;

4. Θα αναλύσω πρώτα το τρίτο προδικαστικό ερώτημα. Το House of Lords ερωτά με αυτό εάν το θύμα διακρίσεως απαγορευόμενης από την οδηγία μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο 6 αυτής ενώπιον εθνικού δικαστηρίου έναντι αρχής του κράτους μέλους του οποίου είναι υπήκοος, προκειμένου να μην εφαρμοστούν οι διατάξεις του εθνικού δικαίου που καθορίζουν μέγιστο όριο αποζημιώσεως [4].

3 — Στο Statement of Facts (έκθεση πραγματικών περιστατικών) της διατάξεως του House of Lords γίνεται μνεία «ποσού τόκων ύψους 7 700 UK£». Ωστόσο, από το σημείο 11 αυτού του Statement, στο οποίο εμφαίνεται ότι «κατόπιν αυτού η Authority κατέβαλε το ποσό των 5 445 UL£, δηλαδή το υπόλοιπο του κεφαλαίου που επιδίκασε στη Marshall το Industrial Tribunal», συνάγω ότι ο πρώτος αυτός αριθμός οφείλεται σε παραδρομή. Εξάλλου, τόσο η Επιτροπή όσο και το Ηνωμένο Βασίλειο, στις γραπτές παρατηρήσεις που κατέθεσαν ενώπιον του Δικαστηρίου, αναφέρονται σε ποσό 7 710 UK£.

4 — Ήδη το 1982, το Δικαστήριο έκρινε ότι, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, οι ιδιώτες μπορούν να επικαλούνται απευθείας τις διατάξεις οδηγίας ενώπιον εθνικού δικαστηρίου, έναντι δημόσιας αρχής (βλ. απόφαση της 19ης Ιανουαρίου 1982, 8/81, Becker, Συλλογή 1982, σ. 53, σκέψη 25).

5. *Άμεσο (κάθετο) αποτέλεσμα του άρθρου 6, καθόσον προβλέπει τη δυνατότητα δικαστικής προσφυγής.* Το Δικαστήριο έχει ήδη εξετάσει το ζήτημα του αμέσου αποτελέσματος του άρθρου 6 της οδηγίας με την απόφαση που εξέδωσε στις 15 Μαΐου 1986 στην υπόθεση Johnston [5]. Το Δικαστήριο διέκρινε δύο στοιχεία στο άρθρο 6: την υποχρέωση των κρατών μελών να προβλέπουν δυνατότητα αποτελεσματικής δικαστικής προσφυγής και την υποχρέωση να επιβάλλουν κυρώσεις σε περίπτωση απαγορευόμενης δυσμενούς διακρίσεως. Όσον αφορά το πρώτο αυτό στοιχείο, το Δικαστήριο έκρινε τα εξής:

«[σκέψη 18] Ο επιβαλλόμενος [από το άρθρο 6 της οδηγίας] έλεγχος αποτελεί την έκφραση γενικής αρχής του δικαίου, στην οποία στηρίζονται οι κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών. Η αρχή αυτή έχει επίσης καθιερωθεί από τα άρθρα 6 και 13 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως περί Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (...)

[σκέψη 19] Δυνάμει του άρθρου 6 της οδηγίας, ερμηνευομένου υπό το φως της αναφερθείσας γενικής αρχής, κάθε πρόσωπο έχει το δικαίωμα ασκήσεως αποτελεσματικής προσφυγής ενώπιον του αρμόδιου δικαστηρίου κατά πράξεων που θεωρεί ότι θίγουν την προβλεπόμενη από την οδηγία 76/207 αρχή της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών. Στα κράτη μέλη εναπόκειται η διασφάλιση αποτελεσματικού δικαστικού ελέγχου όσον αφορά την τήρηση των εφαρμοστέων διατάξεων του κοινοτικού δικαίου και της εθνικής νομοθεσίας με την οποία αποσκοπείται η υλοποίηση των προβλεπόμενων από την οδηγία δικαιωμάτων.

[σκέψη 58] (...) κατά το μέτρο που από το άρθρο αυτό, ερμηνευόμενο υπό το φως γενικής αρχής την έκφραση της οποίας αποτελεί, προκύπτει ότι κάθε πρόσωπο που θεωρεί ότι θίγεται από διάκριση μεταξύ ανδρών και γυναικών δικαιούται αποτελεσματικής ένδικης προστασίας, η διάταξη αυτή είναι αρκούντως σαφής και ανεπιφύλακτη, ώστε να μπορεί να προβληθεί κατά κράτους μέλους το οποίο δεν εξασφαλίζει την πλήρη εφαρμογή της διάταξης αυτής στην εσωτερική του έννομη τάξη.»

6. *Έλλειψη αμέσου (καθέτου) αποτελέσματος του άρθρου 6 κατά το μέτρο που επιτάσσει την επιβολή κυρώσεων για τις ενδεχόμενες δυσμενείς διακρίσεις, ύπαρξη μόνον υποχρεώσεως ερμηνείας του εθνικού δικαίου κατά τρόπο σύμφωνο προς την οδηγία;* Όσον αφορά, αντιθέτως, την υποχρέωση να επιβάλλονται κυρώσεις για τις απαγορευόμενες από την οδηγία δυσμενείς διακρίσεις, το Δικαστήριο, με την ίδια απόφαση Johnston, αποφάνθηκε ότι η οδηγία δεν περιλαμβάνει συναφώς καμία ανεπιφύλακτη και αρκούντως σαφή υποχρέωση, την οποία να μπορεί να επικαλεστεί ιδιώτης, σε περίπτωση μη θεσπίσεως εντός των προθεσμιών μέτρων εφαρμογής, προκειμένου να λάβει ορισμένη αποζημίωση βάσει της οδηγίας, όταν η συνέπεια αυτή δεν προβλέπεται ή δεν επιτρέπεται από το εθνικό δίκαιο [6]. Το Δικαστήριο με την απόφαση αυτή επιβεβαίωσε δυο προηγούμενες αποφάσεις του, τις αποφάσεις von Colson και Harz, όπου είχε ήδη διατυπώσει το ίδιο σκεπτικό [7] (βλ. κατωτέρω, σημείο 10).

Βάσει της νομολογίας αυτής, στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα θα μπορούσε να δοθεί η απάντηση ότι το θύμα διακρίσεως απαγορευόμενης από την οδηγία *δεν* μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο 6 αυτής ακόμη και έναντι κράτους μέλους (ή αρχής του), προκειμένου να επιτύχει την μη εφαρμογή από το εθνικό δικαστήριο του μεγίστου ορίου

5 — Απόφαση της 15ης Μαΐου 1986 (222/84, Συλλογή 1986, σ. 1651). Βλ. επίσης την απόφαση της 15ης Οκτωβρίου 1987, 222/86, Heylens, (Συλλογή 1982, σ. 4097, σκέψη 14).

6 — Απόφαση Johnston, σκέψη 58.

7 — Απόφαση της 10ης Απριλίου 1984, 14/83, von Colson (Συλλογή 1984, σ. 1891, σκέψη 27)· απόφαση της 10ης Απριλίου 1984, 79/83, Harz (Συλλογή 1984, σ. 1921, σκέψη 27).

αποζημιώσεως που καθορίζει η εθνική νομοθεσία. Η δική μου άποψη, ωστόσο, είναι διαφορετική, όπως προκύπτει από την ανάλυση που ακολουθεί (βλ. σημείο 11 κατωτέρω).

7. Οι προηγούμενες σκέψεις δεν σημαίνουν ότι οι ιδιώτες που υφίστανται την εφαρμογή του προαναφερθέντος μεγίστου ορίου δεν μπορούν να αντλήσουν κανένα νομικό ισχυρισμό από την ήδη διαμορφωθείσα νομολογία του Δικαστηρίου. Συγκεκριμένα, η νομολογία αυτή έχει ενισχύσει αισθητά, με άλλους τρόπους, τη δικαστική προστασία των ιδιωτών, επιβάλλοντας ιδίως την υποχρέωση στα εθνικά δικαστήρια να ερμηνεύουν το εθνικό δίκαιο κατά τρόπο σύμφωνο προς το κοινοτικό δίκαιο. Προκειμένου να προσδιοριστεί το περιεχόμενο της υποχρεώσεως αυτής, πρέπει πρώτα να υπομνησθεί η νομολογία του Δικαστηρίου που διευκρινίζει τους κανόνες του κοινοτικού δικαίου όσον αφορά τις κυρώσεις που συνεπάγονται οι διατάξεις του.

Η νομολογία αυτή βασίζεται στο ότι τα κράτη μέλη υποχρεούνται να εξασφαλίζουν την πλήρη αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου και, ιδίως, των οδηγιών. Τούτο συνεπάγεται ότι πρέπει να επιβάλλουν ποινική, διοικητική η αστική κύρωση, ανάλογα με την περίπτωση, για τις παραβάσεις των απαγορεύσεων που θέτουν οι οδηγίες. Κατά το Δικαστήριο, η υποχρέωση αυτή στηρίζεται στο καθήκον ειλικρινούς συνεργασίας που υπέχουν τα κράτη μέλη από το άρθρο 5 της Συνθήκης:

«Οσάκις η κοινοτική κανονιστική ρύθμιση δεν περιέχει καμία ειδική διάταξη προβλέπουσα κύρωση σε περίπτωση παραβάσεως ή παραπέμπει σχετικώς στις εθνικές νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις, το άρθρο 5 της Συνθήκης επιβάλλει στα κράτη μέλη να λαμβάνουν κάθε μέτρο κατάλληλο να εξασφαλίζει την εφαρμογή και την αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου [8].»

Όσον αφορά επίσης την επίμαχη εν προκειμένω οδηγία, το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι:

«πραγματική ισότητα ευκαιριών δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς το ανάλογο σύστημα κυρώσεων. Η συνέπεια αυτή απορρέει όχι μόνο από τον ίδιο τον στόχο της οδηγίας, αλλά ειδικότερα από το άρθρο της 6, το οποίο, παρέχοντας στους υποψηφίους για πρόσληψη σε ορισμένη θέση, που υπέστησαν διάκριση, δικαίωμα προσφυγής στη δικαιοσύνη, τους αναγνωρίζει δικαιώματα που μπορούν να επικαλούνται ενώπιον των δικαστηρίων» [9].

8. Ωστόσο, το άρθρο 189, τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΟΚ αφήνει τα κράτη μέλη ελεύθερα να επιλέγουν τα κατάλληλα μέσα και τις κατάλληλες μεθόδους για την εξασφάλιση της εφαρμογής των οδηγιών. Όσον αφορά την υποχρέωση επιβολής κυρώσεων που θεσπίζει το άρθρο 6 της οδηγίας, το Δικαστήριο διευκρίνισε τα εξής:

«Στα μέτρα αυτά μπορούν να περιλαμβάνονται π.χ. διατάξεις που να υποχρεώνουν τον εργοδότη να προσλάβει τον υποψήφιο που υπέστη διάκριση ή να εξασφαλίζουν εύλογη χρηματική αποζημίωση, ενισχυμένες ενδεχομένως με σύστημα χρηματικών ποινών. Πάντως, η οδηγία δεν επιβάλλει συγκεκριμένη κύρωση, αλλά αφήνει ελεύθερα τα κράτη μέλη να επιλέξουν μεταξύ των διαφόρων λύσεων που είναι κατάλληλες για την επίτευξη του στόχου της» [10].

8 — Βλ. τις αποφάσεις της 21ης Σεπτεμβρίου 1989, 68/88, Επιτροπή κατά Ελλάδος (Συλλογή 1989, σ. 2965, σκέψη 23)· της 10ης Ιουλίου 1990, C-326/88, Hansen (Συλλογή 1990, σ. I-2911, σκέψη 17)· της 2ας Οκτωβρίου 1991, C-7/90, Vardevenne (Συλλογή 1991, σ. I-4371, σκέψη 11). Πρώτες ενδείξεις της νομολογίας αυτής εμφανίζονται ήδη στην απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 1977, 50/76, Amsterdam Bulb, (Συλλογή τόμος 1977, σ. 59, σκέψεις 32-33).

9 — Αποφάσεις von Colson και Harz, σκέψη 22. Βλ. επίσης σκέψη 15.

10 — Αποφάσεις von Colson και Harz, σκέψη 18.

Ωστόσο, η ελευθερία αυτή των κρατών μελών δεν είναι απεριόριστη. Συγκεκριμένα, κατά το τελευταίο χωρίο που παρέθεσα στο προηγούμενο σημείο, από τους σκοπούς και το άρθρο 6 της οδηγίας προκύπτει ότι τα κράτη μέλη πρέπει να προβλέπουν «το ανάλογο σύστημα κυρώσεων», πράγμα το οποίο προϋποθέτει, όπως φαίνεται από τη συνέχεια των αποφάσεων Colson και Harz,

«ότι η κύρωση αυτή πρέπει να είναι τέτοια φύσης που να διασφαλίζει πραγματική και αποτελεσματική έννομη προστασία. Πρέπει επιπλέον να έχει για τον εργοδότη πράγματι αποτρεπτικό αποτέλεσμα. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι όταν το κράτος μέλος επιλέγει ως κύρωση για την παραβίαση της απαγόρευσης των διακρίσεων την καταβολή αποζημίωσης, η αποζημίωση αυτή πρέπει να είναι εν πάση περιπτώσει ανάλογη προς τη ζημία που έχει προκληθεί.

Συνεπώς, η εθνική νομοθεσία που περιορίζει την αξίωση για αποκατάσταση της ζημίας που έχουν υποστεί τα άτομα σε βάρος των οποίων έγινε διάκριση κατά την πρόσβαση σε απασχόληση στην καταβολή καθαρά συμβολικής αποζημίωσης, όπως π.χ. στην επιστροφή των εξόδων τους για την υποβολή της αίτησής τους, δεν συμβιβάζεται προς την ανάγκη αποτελεσματικής μεταφοράς της οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο» [11].

Όσον αφορά τις ποινικές κυρώσεις, το Δικαστήριο διευκρίνισε αργότερα ότι τα κράτη μέλη τις επιλέγουν ελεύθερα, αλλά ότι πρέπει να είναι αποτελεσματικές, ανάλογες και αποτρεπτικές [12].

9. Το Δικαστήριο έκρινε επίσης ότι για τις παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου πρέπει να επιβάλλονται κυρώσεις οι οποίες να είναι όχι μόνο «αρκούντως δραστικές» αλλά επίσης «παρόμοιες» προς τις εφαρμοζόμενες ως προς τις παραβάσεις του εθνικού δικαίου παρομοίας φύσεως και σημασίας, δηλαδή υπό ανάλογες δικονομικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις:

«Εξάλλου, οι εθνικές αρχές οφείλουν να ενεργούν, προκειμένου περί παραβιάσεων του κοινοτικού δικαίου, με την ίδια επιμέλεια που καταβάλλουν κατά την εφαρμογή των αντιστοίχων εθνικών νομοθεσιών» [13].

Εξάλλου «αρκούντως δραστικές» και «παρόμοιες» πρέπει να είναι όχι μόνον αυτές καθαυτές οι κυρώσεις αλλά και οι δικονομικές προϋποθέσεις για την εφαρμογή των κυρώσεων αυτών. Οι προϋποθέσεις αυτές δεν επιτρέπεται να είναι «λιγότερο ευνοϊκές απ' ό,τι αυτές που αφορούν παρόμοιες απαιτήσεις οι οποίες στηρίζονται στο εσωτερικό δίκαιο ούτε να είναι τέτοιες ώστε να καθιστούν πρακτικώς αδύνατη την άσκηση των δικαιωμάτων που απονέμονται από την κοινοτική έννομη τάξη» [14].

10. Επομένως, ακόμη και αν, όσον αφορά τους κανόνες που διέπουν την εφαρμογή των κυρώσεων, οι ιδιώτες δεν μπορούν να επικαλούνται απευθείας το άρθρο 6 της οδηγίας (σημείο 6 ανωτέρω αλλά βλ. σημείο 11 κατωτέρω), ελλείψει εμπροθέσμου μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο ή σε περίπτωση ατελούς ή εσφαλμένης μεταφοράς διατάξεως που περιλαμβάνεται σε οδηγία που δεν

11 — Αποφάσεις von Colson και Harz, σκέψεις 23-24.

12 — Βλ. τις αποφάσεις που παρατίθενται ανωτέρω, υποσημείωση 8: Επιτροπή κατά Ελλάδος, σκέψη 24· Hansen, σκέψη 17 και Valdevenne, σκέψη 11.

13 — Αποφάσεις Επιτροπή κατά Ελλάδος, σκέψεις 24-25· Hansen, σκέψη 17 και Valdevenne, σκέψη 11. Αν και οι αποφάσεις αυτές αφορούν ποινικές κυρώσεις, το κριτήριο της παρόμοιας κυρώσεως ισχύει επίσης και για τις αστικές κυρώσεις: βλ. την απόφαση της 19ης Νοεμβρίου 1991, C-6/90 και C-9/90, Francovich και Bonifaci (Συλλογή 1991, σ. I-5357, σκέψη 43).

14 — Απόφαση της 25ης Ιουλίου 1991, C-208/90, Emmott (Συλλογή 1991, σ. I-4269, σκέψη 16).

έχει άμεσο αποτέλεσμα, εναπόκειται ωστόσο στα εθνικά δικαστήρια να ερμηνεύουν τις προβλεπόμενες από το εθνικό τους δίκαιο κυρώσεις σε συμφωνία με τους κανόνες του κοινοτικού δικαίου που συνάγονται από το άρθρο 6 και περιγράφονται ανωτέρω.

Η υποχρέωση αυτή την οποία υπέχει το εθνικό δικαστήριο, «εξαντλώντας τα περιθώρια εκτίμησης που του παρέχει το εθνικό δίκαιο» [15], να ερμηνεύει τις εθνικές διατάξεις — όχι μόνο τις μεταγενέστερες αλλά και τις προγενέστερες της οδηγίας [16] — κατά τρόπο όσο το δυνατόν περισσότερο σύμφωνο προς ακόμη και στερούμενη αμέσου αποτελέσματος οδηγία [17], δεν είναι απόλυτη. Δεν επιβάλλει στο εθνικό δικαστήριο να προβεί σε «contra legem» ερμηνεία του εθνικού του δικαίου [18], επί παραδείγματι μιας διατάξεως που προβλέπει ειδική κύρωση. Ωστόσο, το εθνικό δικαστήριο πρέπει να ερμηνεύει κατά τρόπο σύμφωνο προς το κοινοτικό δίκαιο διφορούμενες διατάξεις, όπως φαίνεται ότι είναι εν προκειμένω οι διατάξεις που απαγορεύουν στο Industrial Tribunal να επιδικάζει τόκους [19]. Επιπλέον, το εθνικό δικαστήριο, αν οι εθνικοί ερμηνευτικοί κανόνες του το επιτρέπουν, μπορεί να υποχρεούται να αντικαταστήσει μια ειδική κύρωση που δεν συμβιβάζεται με την οδηγία με μια κύρωση κοινού δικαίου περισσότερο σύμφωνη προς την οδηγία [20].

11. *Η επιταγή επιβολής κυρώσεων του άρθρου 6 της οδηγίας έχει, παρά ταύτα, άμεσο αποτέλεσμα.* Συνεπώς, το εθνικό δικαστήριο δεν θα μπορεί να καταλήγει πάντα, μέσω της ερμηνείας, στο αποτέλεσμα που επιβάλλει το κοινοτικό δίκαιο. Κατά συνέπεια, προκειμένου να καταστεί αρκούντως αποτελεσματική η επιταγή επιβολής κυρώσεων του άρθρου 6 της οδηγίας, θα πρέπει, ακριβώς όπως και η επιταγή δικαστικής προστασίας την οποία περιλαμβάνει επίσης το άρθρο αυτό (βλ. σημείο 5 ανωτέρω), να νοείται ως διάταξη με άμεσο αποτέλεσμα *τουλάχιστον έναντι των κρατών μελών.* Θεωρώ ότι η άποψη αυτή είναι απόλυτα δικαιολογημένη.

Ήδη με τις αποφάσεις von Colson και Harz, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι η ισότητα ευκαιριών την οποία επιτάσσει η οδηγία δεν μπορεί να υλοποιηθεί χωρίς κατάλληλο σύστημα κυρώσεων (βλ. σημείο 7 ανωτέρω). Επιπλέον, από τη νομολογία του Δικαστηρίου μπορούν να συναχθούν (βλ. σημεία 8-9 ανωτέρω) τα κριτήρια που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για τη δημιουργία ενός καταλλήλου συστήματος κυρώσεων. Το Δικαστήριο έχει συναγάγει τα επαρκώς συγκεκριμένα αυτά κριτήρια από τις αρχές του κοινοτικού δικαίου. Νομίζω ότι, ως εκ τούτου, είναι εξαρχής δεδομένο ότι η επιταγή επιβολής κυρώσεων που απορρέει από την οδηγία είναι, λόγω των αρχών αυτών του κοινοτικού δικαίου, αμέσου αποτελέσματος έναντι των κρατών μελών και των αρχών τους.

Πράγματι, με την απόφαση Johnston, επί του ζητήματος της υποχρεώσεως προβλέψεως αποτελεσματικής *δικαστικής προστασίας* την οποία επιβάλλει το άρθρο 6, το Δικαστήριο αναγνώρισε την ύπαρξη αμέσου αποτελέσματος του άρθρου 6, διότι «το άρθρο αυτό, ερμηνευόμενο υπό το φως της γενικής αρχής την έκφραση της οποίας αποτελεί» είναι διάταξη «αρκούντως σαφής και ανεπιφύλακτη, ώστε να μπορεί να προβληθεί κατά κράτους μέλους το οποίο δεν εξασφαλίζει την πλήρη εφαρμογή της διάταξης

15 — Αποφάσεις von Colson και Harz, σκέψη 28.

16 — Απόφαση της 13ης Νοεμβρίου 1990, C-106/89, Marleasing (Συλλογή 1990, σ. I-4135, σκέψη 8).

17 — Τηρώντας βεβαίως τις γενικές αρχές του δικαίου, όπως την αρχή της ασφάλειας του δικαίου και την αρχή της μη αναδρομικότητας: βλ. την απόφαση της 8ης Οκτωβρίου 1987, 80/86, Kolpinghuis Nijmegen (Συλλογή 1987, σ. 3969, σκέψη 13).

18 — Y. Galmot και J. C. Bonichot, «La Cour de justice des Communautés européennes et la trasposition des directives en droit national», *Rev. fr. droit adm.* 1988, 1, ιδίως σ. 20 επ.

19 — Όπως προκύπτει από το σημείο 8, παράγραφος 5, του Statement of Facts (ήδη παρατεθέντος στο σημείο 3 ανωτέρω).

20 — Όπως έπραξε το γερμανικό δικαστήριο το οποίο αποφάνθηκε κατόπιν της αποφάσεως von Colson, Arbeitsgericht Hamm, απόφαση της 6ης Σεπτεμβρίου 1984, *Der Betrieb* 1984, σ. 2700.

αυτής στην εσωτερική του έννομη τάξη» (βλ. σημείο 5 ανωτέρω). Θεωρώ ότι *η επιταγή επιβολής κυρώσεων* του άρθρου 6 (βλ. το σημείο 6 κατωτέρω) είναι ήδη και αυτή αμέσου αποτελέσματος έναντι των κρατών μελών, διότι οι γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου επί των οποίων βασίζεται η επιταγή αυτή έχουν εν τω μεταξύ καθορισθεί κατά τρόπο αρκούντως σαφή από το Δικαστήριο με τη νομολογία την οποία σχολίασα ανωτέρω (και με την απόφαση που θα εκδοθεί στην παρούσα υπόθεση) [21]. Συνεπώς, η άποψη την οποία υιοθέτησε το Δικαστήριο επί του σημείου αυτού με τις αποφάσεις von Colson, Harz και Johnston μου φαίνεται πλέον ξεπερασμένη.

Η αναγνώριση αμέσου (καθέτου) αποτελέσματος στην επιταγή επιβολής κυρώσεων την οποία περιλαμβάνει το άρθρο 6 θα έχει φυσικά ως συνέπεια να καταστεί ακόμη περισσότερο ομοιόμορφη η εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου, δεδομένου ότι, τότε, η απάντηση στο ερώτημα αν το εθνικό δικαστήριο έχει τη δυνατότητα να ερμηνεύει το εθνικό του δίκαιο σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο δεν θα εξαρτάται από τους εθνικούς ερμηνευτικούς κανόνες. Εξάλλου, το Δικαστήριο, με την απόφαση Zuckerfabrik, αναγνώρισε, ως προς τους εθνικούς κανόνες που αφορούν την αναστολή εκτελέσεως εθνικών διοικητικών πράξεων, ότι η ομοιομορφία αυτή στην άσκηση των δικαιωμάτων των ιδιωτών τα οποία απορρέουν από την κοινοτική νομοθεσία αποτελεί θεμελιώδη επιταγή της κοινοτικής εννόμου τάξεως [22]. Για τον λόγο αυτόν, το Δικαστήριο φάνηκε, με την προπαρατεθείσα απόφαση, διατεθειμένο να προσδιορίσει κατά τρόπο ομοιόμορφο τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες τα εθνικά δικαστήρια μπορούν να χορηγούν αναστολή εκτελέσεως των εθνικών διοικητικών πράξεων.

12. Κατά τη διάρκεια της επ' ακροατηρίου συζητήσεως, έγινε επίκληση του ακόλουθου παραδόξου: οι εργαζόμενοι οι οποίοι απασχολούνται στις δημόσιες αρχές (υπό την ευρεία έννοια που προσδίδει το Δικαστήριο στον όρο αυτόν) μπορούν να επικαλούνται προς όφελός τους και έναντι του εργοδότη τις αρκούντως σαφείς και ανεπιφύλακτες διατάξεις οδηγίας — και όταν, όπως εν προκειμένω, αποσκοπούν στην επιδίκαση αποζημιώσεως [23] — ενώ οι εργαζόμενοι του ιδιωτικού τομέα δεν διαθέτουν τέτοιου είδους ένδικο βοήθημα κατά του εργοδότη τους. Όπως προκύπτει από την απόφαση Harz [24], οι εργαζόμενοι της δεύτερης αυτής κατηγορίας μπορούν να επικαλεστούν ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου μόνο την προαναφερθείσα υποχρέωση ερμηνείας του εθνικού δικαίου κατά τρόπο σύμφωνο προς την οδηγία.

Για τη λύση της παρούσας διαφοράς — η οποία αφορά εργαζομένη απασχολούμενη σε δημόσια αρχή — δεν είναι απολύτως αναγκαία η εξέταση του σημείου αυτού. Ας μου επιτραπεί, ωστόσο, να πω, χάριν πληρότητας, ότι, αν το Δικαστήριο αναγνώριζε στο εξής και *οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα* στις αρκούντως σαφείς και ανεπιφύλακτες διατάξεις οδηγιών, θα ενισχυόταν, κατά τη γνώμη μου, η συνοχή της νομολογίας του. Η νομολογία του Δικαστηρίου που αφορά την προστασία των δικαιωμάτων των ιδιωτών, στις περιπτώσεις που οι οδηγίες δεν έχουν μεταφερθεί εμπροθέσμως ή έχουν μεταφερθεί κατά τρόπο ατελή ή εσφαλμένο, δίνει, θεωρούμενη στο σύνολό της, ικανοποιητική εικόνα. Ωστόσο, λόγω του ιδιάζοντος χαρακτήρα της νομολογιακής διαμορφώσεως του δικαίου, η οποία εξελίσσεται από συγκεκρι-

21 — Από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι, όσον αφορά τις διατάξεις του εθνικού δικαίου, το περιεχόμενο νομοθετικής διατάξεως πρέπει να καθορίζεται λαμβανομένης υπόψη της ερμηνείας που έχει δοθεί στη διάταξη αυτή με δικαστικές αποφάσεις: βλ. την πρόσφατη απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1992, C-132/91, C-138/91, και C-139/91 Κατσίκας κ.λπ. (Συλλογή 1992, σ. I-6577, σκέψη 39)· βλ. την απόφαση της 16ης Απριλίου 1991, C-347/89, Eurim-Pharm (Συλλογή 1991, σ. I-1747, σκέψη 15).

22 — Απόφαση της 21ης Φεβρουαρίου 1991, C-143/88 και C-92/89, Zuckerfabrik (Συλλογή 1991, σ. I-415, σκέψη 25 επ.).

23 — Απόφαση της 12ης Ιουλίου 1990, C-188/89, Foster (Συλλογή 1990, σ. I-3313, σκέψη 22 επ.).

24 — Στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση αυτή, εταιρεία ιδιωτικού δικαίου, πιο συγκεκριμένα μια γερμανική GmbH, προέβη στην δυσμενή διάκριση κατά της οποίας στράφηκε η ενάγουσα.

μένη περίπτωση σε συγκεκριμένη περίπτωση, η εικόνα αυτή δεν είναι απαλλαγμένη από ασυνέπειες και στρεβλώσεις. Θα αναφέρω τρεις από αυτές. Πρώτον, από τη διασταλτική ερμηνεία της έννοιας του κράτους μέλους προκύπτει ότι οι διατάξεις που περιέχονται στις οδηγίες έχουν άμεσο (κάθετο) αποτέλεσμα έναντι των δημοσίων οργανισμών και επιχειρήσεων, αλλά όχι έναντι των ιδιωτικών οργανισμών και επιχειρήσεων (τους οποίους πάντως ανταγωνίζονται ενίοτε οι πρώτοι [25]), τούτο δε παρά το γεγονός ότι οι παραβάσεις εκ μέρους «του» κράτους μέλους όσον αφορά τη μεταφορά των οδηγιών τις περισσότερες φορές δεν μπορούν να καταλογισθούν ούτε στους μεν ούτε στις δε. Δεύτερον, τα εθνικά δικαστήρια, λόγω της υποχρεώσεως που υπέχουν να ερμηνεύουν το εθνικό δίκαιο σύμφωνα με τις οδηγίες, είναι υποχρεωμένα, εξαιτίας της αμελείας του εθνικού νομοθέτη, να φθάνουν μέχρι τα όρια των δυνατοτήτων τους και των αρμοδιοτήτων τους προκειμένου να καταστήσουν δυνατή την ορθή ένταξη της οδηγίας στο εθνικό τους δίκαιο [26]. Η κατάσταση αυτή μπορεί να προκαλέσει προβλήματα οριοθετήσεως της δικαστικής αρμοδιότητας στο πλαίσιο του οικείου εθνικού δικαίου. Τέλος, κατά την απόφαση που εξέδωσε το Δικαστήριο επί της υποθέσεως Francovich [27], σε περίπτωση εσφαλμένης μεταφοράς οδηγιών, το κράτος μέλος που υπέπεσε στην παράβαση αυτή μπορεί, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να εναχθεί προς καταβολή αποζημιώσεως. Η εξέλιξη αυτή, ευνοϊκή καθαυτή, δεν αναιρεί ωστόσο το γεγονός ότι ιδιώτες, οι οποίοι εργάζονται σε κράτος μέλος το οποίο έχει προσηκόντως μεταφέρει την οδηγία και οι οποίοι επομένως υπόκεινται ήδη στις υποχρεώσεις που απορρέουν από την οδηγία ως προς αυτούς, βρίσκονται σε μειονεκτική θέση σε σχέση με τους ιδιώτες (ενδεχομένως ανταγωνιστές τους) οι οποίοι εργάζονται σε κράτος μέλος που δεν έχει ακόμη μεταφέρει προσηκόντως την οδηγία.

Νομίζω ότι είναι δυνατόν να θεραπευθούν αυτές οι ασυνέπειες και οι στρεβλώσεις με την αναγνώριση αμέσου αποτελέσματος στις αρκούντως σαφείς και ανεπιφύλακτες διατάξεις των οδηγιών και έναντι των ιδιωτών επίσης στους οποίους η οδηγία θα είχε επιβάλει υποχρεώσεις αν είχε εφαρμοστεί προσηκόντως [28].

13. *Πρόταση.* Βάσει των προηγουμένων σκέψεων προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα την ακόλουθη απάντηση. Οι ιδιώτες μπορούν, εν πάση περιπτώσει, να επικαλούνται άμεσα την επιταγή επιβολής κυρώσεων που απορρέει από το άρθρο 6 της οδηγίας — της οποίας το περιεχόμενο προσδιόρισε, εν τω μεταξύ, το Δικαστήριο βασιζόμενο σε γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου — έναντι του οικείου κράτους μέλους (και των δημοσίων οργανισμών και επιχειρήσεων αυτού). Στην περίπτωση κατά την οποία ωστόσο το Δικαστήριο αρνηθεί να αναγνωρίσει το άμεσο αυτό αποτέλεσμα, εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να ερμηνεύσει και να εφαρμόσει το εθνικό του δίκαιο, όσο το δυνατόν σε συμφωνία με το σύστημα κυρώσεων που προβλέπει το άρθρο 6, όπως έχει διευκρινισθεί από τη νομολογία του Δικαστηρίου.

25 — Βλ. ιδίως την ήδη παρατεθείσα απόφαση Foster.

26 — Όσον αφορά τα προβλήματα που προκαλεί η κατάσταση αυτή στη Μεγάλη Βρετανία, βλ. G. de Búrca, «Giving effect to European Community Directives», *The Modern Law Review*, 1992, 215-240.

27 — Βλ. υποσημείωση 13.

28 — Βλ., με το ίδιο πνεύμα, F. Emmert, «Horizontale Drittwirkung von Richtlinien? Lieber ein Ende mit Schrecken als ein Schrecken ohne Ende», *Europäisches Wirtschafts-& Steuerrecht — EWS 1992*, σ. 56 επ. Στο άρθρο αυτό, αντικρούεται η εσφαλμένη άποψη κατά την οποία, αν προσδοθεί οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα στις οδηγίες κατά τη λήξη — και όχι πριν — της προβλεφθείσας για τη μεταφορά τους προθεσμίας, το μέτρο αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα την εξάλειψη της διακρίσεως του άρθρου 189 της Συνθήκης ΕΟΚ μεταξύ κανονισμών και οδηγιών.

Συμβιβάζεται το μέγιστο όριο αποζημιώσεως το οποίο επιβάλλεται από τον νόμο με το άρθρο 6 της οδηγίας;

14. Το άρθρο 65, παράγραφος 1, του Sex Discrimination Act 1975 ορίζει ότι το Industrial Tribunal, όταν δέχεται ως βάσιμη αγωγή λόγω διακρίσεως βάσει του φύλου στον τομέα της απασχολήσεως, μπορεί να προβεί στην επιδίκαση αποζημιώσεως. Βάσει του άρθρου 65, παράγραφος 2, του SDA, το ποσό της αποζημιώσεως αυτής δεν μπορεί εντούτοις να υπερβαίνει ένα ορισμένο ανώτατο όριο. Όταν συζητήθηκε η αγωγή της Marshall ενώπιον του Industrial Tribunal, το ανώτατο αυτό όριο ήταν 6 250 UK£. Εν τω μεταξύ, αυξήθηκε επανειλημμένα, ώστε σήμερα να ανέρχεται σε 10 000 UK£.

Με το πρώτο ερώτημά του, το House of Lords ερωτά αν το όριο αυτό συμβιβάζεται με το άρθρο 6 της οδηγίας. Με το δεύτερο ερώτημά του, ερωτά αν η προσήκουσα εφαρμογή του άρθρου αυτού απαιτεί να μην είναι η επιδικαζόμενη αποζημίωση κατώτερη από το ύψος της προκληθείσας ζημίας και να περιλαμβάνει την επιδίκαση τόκων επί του ποσού της ζημίας από την ημερομηνία της παράνομης δυσμενούς διακρίσεως μέχρι την ημερομηνία καταβολής της αποζημιώσεως.

15. Πριν απαντήσω στα ερωτήματα αυτά, θα ήθελα να επισημάνω τη σχέση που υπάρχει μεταξύ των δύο κριτηρίων που καθόρισε το Δικαστήριο ως προς τις εθνικές διατάξεις που αποσκοπούν στην επιβολή κυρώσεων σε περίπτωση παραβάσεως διατάξεων του κοινοτικού δικαίου. Τα κριτήρια αυτά, όπως επισημάνθηκε ανωτέρω (σημείο 9), είναι το κριτήριο της αρκούντως δραστικής κυρώσεως και το κριτήριο της παρόμοιας κυρώσεως. Τα δύο αυτά κριτήρια εφαρμόζονται σωρευτικά. Με άλλα λόγια, δεν αρκεί η παράβαση του κοινοτικού δικαίου να επιφέρει κύρωση ισοδύναμη με την επιβαλλόμενη για παρόμοιες παραβάσεις του εθνικού δικαίου, αν αποδεικνύεται ότι, τόσο στην μια όσο και στην άλλη περίπτωση, οι προβλεπόμενες κυρώσεις δεν είναι ικανές να εξασφαλίζουν αποτελεσματική και επαρκή ένδικη προστασία ή έχουν ανεπαρκές αποτρεπτικό αποτέλεσμα και, συνεπώς, δεν είναι ανάλογες προς την προκληθείσα ζημία. Τούτο προκύπτει, κατά την άποψή μου, από την ανάγκη ομοιόμορφης εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου (βλ. σημείο 11 ανωτέρω), η οποία απαιτεί να πατάσσεται η ίδια παράβαση του κοινοτικού δικαίου με αρκούντως αποτελεσματικό και αποτρεπτικό τρόπο εντός *όλων* των κρατών μελών.

Στην συνέχεια θα αναλύσω διαδοχικά καθένα από τα δύο αυτά κριτήρια σε σχέση με την παρούσα υπόθεση.

16. *Το κριτήριο της αρκούντως δραστικής κυρώσεως.* Όσον αφορά το κριτήριο αυτό, το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι «όταν το κράτος μέλος επιλέγει ως κύρωση για την παραβίαση της απαγόρευσης των διακρίσεων την καταβολή αποζημίωσης, η αποζημίωση αυτή πρέπει να είναι εν πάση περιπτώσει ανάλογη προς τη ζημία που έχει προκληθεί.» Η «καταβολή καθαρά συμβολικής αποζημίωσης, όπως π.χ. [στ]η[ν] επιστροφή των εξόδων τους για την υποβολή της αίτησής τους» δεν είναι επαρκής (βλ. τα χωρία των αποφάσεων von Colson και Harz που παρατίθενται στο τέλος του σημείου 8 ανωτέρω).

Από το χωρίο στο οποίο επισημαίνεται ότι η κύρωση που επιφέρει η παράβαση της απαγορεύσεως των δυσμενών διακρίσεων πρέπει «εν πάση περιπτώσει» να είναι ανάλογη προς την προκληθείσα ζημία, η Επιτροπή φαίνεται να συνάγει ότι η εθνική διάταξη που θεσπίζει ανώτατο όριο όπως το προβλεπόμενο από το άρθρο 65, παράγραφος 2, του SDA δεν μπορεί να ανταπο-

κρίνεται στα κριτήρια που καθόρισε το Δικαστήριο. Το επιχείρημα αυτό δεν είναι πειστικό [29]. Όπως παρατηρούν η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου και η Ιρλανδική Κυβέρνηση, το Δικαστήριο δεν μπορεί να είχε την πρόθεση να αποκλείσει κατηγορηματικά την εφαρμογή κάθε ορίου που επιβάλλεται στην αποζημίωση, πολλώ δε μάλλον εφόσον καταφαίνεται ότι ορισμένες οδηγίες του Συμβουλίου — τις οποίες απαριθμεί η ίδια η Επιτροπή στις γραπτές παρατηρήσεις της — προβλέπουν επίσης ένα τέτοιο ανώτατο όριο [30]. Επισημαίνοντας ότι η αποζημίωση πρέπει «εν πάση περιπτώσει» να είναι ανάλογη προς την προκληθείσα βλάβη, το Δικαστήριο εννοεί, αντιθέτως, ότι η καταβολή καθαρά συμβολικής αποζημιώσεως δεν είναι επαρκής, όπως προκύπτει άλλωστε από τη σκέψη που ακολουθεί αμέσως μετά στο κείμενο των προαναφερθεισών αποφάσεων και η οποία παρατέθηκε ανωτέρω.

17. Το ότι η αποζημίωση πρέπει να είναι «ανάλογη» προς την προκληθείσα ζημία σημαίνει επίσης, κατά τη γνώμη μου, ότι το Δικαστήριο — *στο παρόν στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου* και, συνεπώς, ελλείψει κανόνων σχετικών με την εναρμόνιση των αποκλινουσών εθνικών διατάξεων στο ζήτημα της ευθύνης — είναι διατεθειμένο να αρκεστεί σε αποζημίωση η οποία δεν καλύπτει το σύνολο της ζημίας. Με άλλα λόγια, η αποζημίωση πρέπει να είναι ανάλογη προς την προκληθείσα ζημία αλλά δεν απαιτείται να είναι ακριβώς αντίστοιχη.

Η αντίληψη αυτή δεν ανατρέπεται αλλά, αντιθέτως, ενισχύεται με την απόφαση Francovich την οποία εξέδωσε προσφάτως το Δικαστήριο επί του ζητήματος της ευθύνης που υπέχουν τα κράτη μέλη λόγω παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου, γενικώς, και στην περίπτωση εσφαλμένης μεταφοράς οδηγίας, ειδικώς. Επί του δευτέρου αυτού σημείου, το Δικαστήριο καθόρισε ορισμένες ομοιόμορφες ελάχιστες προϋποθέσεις σχετικές με την ευθύνη των κρατών μελών. Μια από αυτές είναι «να υφίσταται αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της παραβάσεως της υποχρεώσεως του κράτους και της ζημίας που υπέστησαν οι ζημιωθέντες [31]». Ωστόσο, στην απόφαση αυτή δεν διατυπώνονται ενιαίοι κανόνες σχετικοί με τη φύση ή την έκταση της ζημίας. Αντιθέτως, «ελλείψει κοινοτικής νομοθεσίας», το Δικαστήριο παραπέμπει ρητώς στο δίκαιο των κρατών μελών, προκειμένου να αποκατασταθούν οι συνέπειες της προκληθείσας ζημίας στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου της ευθύνης [32]. Πιο συγκεκριμένα, τούτο ισχύει, όπως προκύπτει από την επόμενη σκέψη, για τις «ουσιαστικές και τυπικές προϋποθέσεις που ορίζουν οι διάφορες εθνικές νομοθεσίες σχετικά με την αποκατάσταση των ζημιών». Ωστόσο, επισημαίνεται συναφώς ότι οι νομοθεσίες αυτές «δεν μπορεί να είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοιες απαιτήσεις στηριζόμενες στο εσωτερικό δίκαιο ούτε μπορεί να είναι τέτοιες ώστε να καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικά δυσχερή τη χορήγηση αποζημιώσεως» [33].

Οι τελευταίες αυτές περιοριστικές προϋποθέσεις που θέτει η απόφαση Francovich ως προς τις εθνικές νομοθεσίες που αφορούν τα της ευθύνης δεν διαφέρουν κατ' ουσίαν, από τα προαναφερθέντα κριτήρια, δηλαδή το κριτήριο της «παρόμοιας κυρώσεως» και

29 — Η έκφραση «εν πάση περιπτώσει» («in any event», «en tous cas») δεν μου φαίνεται συνώνυμη με την έκφραση «σε κάθε [μεμονωμένη] περίπτωση» («in each [particular] case», «dans chaque cas [particulier]»).

30 — Πρόκειται για τις οδηγίες 80/987/ΕΟΚ της 20ης Οκτωβρίου 1980 (ΕΕ ειδ. εκδ., 05/004, σ. 35), 85/374/ΕΟΚ της 25ης Ιουλίου 1985 (ΕΕ 1985, L 210, σ. 29) και 90/314/ΕΟΚ της 13ης Ιουνίου 1990 (ΕΕ 1990, L 158, σ. 59) αντιστοίχως περί των απαιτήσεων των μισθωτών έναντι αφερεγγύων επιχειρήσεων, περί της ευθύνης λόγω ελαττωματικών προϊόντων και περί των οργανωμένων ταξιδίων.

31 — Απόφαση Francovich και Bonifaci (ήδη παρατεθείσα στην υποσημείωση 13), σκέψη 40.

32 — Όπ.π., σκέψη 42.

33 — Όπ.π., σκέψη 43.

το κριτήριο της «αρκούντως δραστικής κυρώσεως» [34]. Όσον αφορά το δεύτερο κριτήριο το οποίο αναλύεται εδώ, η άποψη που εκφράζεται με την απόφαση Francovich αντιστοιχεί στην αντίληψη που διατυπώνεται ανωτέρω, κατά την οποία, η «ανάλογη αποζημίωση» — επαναλαμβάνω: στο παρόν στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου — δεν πρέπει κατ' ανάγκη να ταυτίζεται με την στο ακέραιο αποκατάσταση της ζημίας. Η επιδίκαση «ανάλογης αποζημιώσεως» δεν μπορεί, κατά την άποψή μου, «να καθιστ(ά) πρακτικώς αδύνατη (...) την αποκατάσταση της ζημίας». Πράγματι, η διάταξη η οποία προβλέπει «ανάλογη αποζημίωση» (αντί στο ακέραιο) και περιλαμβάνεται σε (εν προκειμένω ειδική) εθνική ρύθμιση μπορεί να θεωρηθεί ως μία από τις «ουσιαστικές προϋποθέσεις σχετικά με την αποκατάσταση των ζημιών» ως προς τις οποίες η απόφαση Francovich παραπέμπει στην εσωτερική έννομη τάξη των κρατών μελών. Εφόσον ότι η ανάλογη αυτή αποζημίωση, όπως προσδιορίζεται ανωτέρω, δεν καθιστά «πρακτικώς αδύνατη» την αποκατάσταση της προκληθείσας ζημίας, είναι συνεπώς επαρκής από πλευράς κοινοτικού δικαίου [35].

18. Συνεπώς, στο παρόν στάδιο εξελίξεως της κοινοτικής νομοθεσίας, ο καθορισμός ανωτάτου ορίου αποζημιώσεως σε εθνικό επίπεδο δεν μου φαίνεται ασυμβίβαστος με το κοινοτικό δίκαιο, υπό την προϋπόθεση πάντως ότι το όριο αυτό καθορίζεται σε αρκετά υψηλό επίπεδο ώστε να μην στερεί από την κύρωση τον «αποτελεσματικό, ανάλογο και αποτρεπτικό» χαρακτήρα της και να μην την εμποδίζει να είναι «ανάλογη» προς τη ζημία η οποία κανονικά προκαλείται συνεπεία παραβάσεως.

Παρά ταύτα, θεωρώ ότι δεν είναι δυνατόν να αρκεστώ στη γενική αυτή ανάλυση. Προκειμένου να εξασφαλίζεται με περισσότερη ακόμη βεβαιότητα ότι η χρηματική κύρωση συνισταμένη σε καταβολή αποζημιώσεως, την οποία επέλεξε κράτος μέλος, είναι ανάλογη προς την προκληθείσα ζημία, η αποζημίωση πρέπει να είναι ικανή να παρέχει επαρκή αποκατάσταση, *λαμβανομένων υπόψη* των διαφόρων ουσιωδών στοιχείων που συνθέτουν τη ζημία και τα οποία συνήθως προβλέπουν οι εθνικές ρυθμίσεις περί ευθύνης. Έχω κατά νου τη θετική ζημία («damnum emergens»), το διαφυγόν κέρδος («lucrum cessans»), την ηθική βλάβη και τη ζημία που προκύπτει από την καθυστέρηση εκπληρώσεως της οικείας υποχρεώσεως [36]. Θα επανέλθω κατωτέρω λεπτομερέστερα επί του στοιχείου αυτού.

Όσον αφορά τα τέσσερα στοιχεία που συνθέτουν τη ζημία, τα ανωτέρω δεν σημαίνουν ότι η εθνική νομοθεσία που δεν προβλέπει ρητώς αποζημίωση ως προς καθένα από αυτά είναι ασυμβίβαστη με το κοινοτικό δίκαιο. Ωστόσο, νομίζω ότι το εθνικό δικαστήριο πρέπει να λαμβάνει υπόψη του καθένα από τα στοιχεία αυτά, όταν ελέγχει αν η αποζημίωση είναι ανάλογη προς την προκληθείσα ζημία. Πράγματι, ελλείψει σαφέστερης κοινοτικής ρυθμίσεως, σ' αυτό εναπόκειται να κρίνει συγκεκριμένα αν ηαποζημίωση είναι ανάλογη, ενόψει των περιορισμών που θέτει το εθνικό του δίκαιο ως προς την αποζημίωση. Αν οι περιορισμοί αυτοί είναι τέτοιοι ώστε κανο-

34 — Τίποτα λογικότερο, άλλωστε. Πράγματι, το σύστημα κυρώσεων που απαιτεί το άρθρο 6 της οδηγίας μπορεί να θεωρηθεί ως «lex specialis» — συναφής προς την καταβολή αποζημιώσεως λόγω απαγορευομένων από την οδηγία διακρίσεων — σε σχέση προς τον κανόνα που καθορίζεται, επί του ζητήματος της ευθύνης, με την απόφαση Francovich, ο οποίος αποτελεί την «lex generalis», όσον αφορά, πιο συγκεκριμένα, την εσφαλμένη μεταφορά των οδηγιών.

35 — Τούτο δεν εμποδίζει τις εθνικές νομοθεσίες, όπως άλλωστε και το άρθρο 215 της Συνθήκης ΕΟΚ, να προβλέπουν συχνότερα, ως γενικό κανόνα, την υποχρέωση στο ακέραιο (ή σιονεί στο ακέραιο: βλ. υποσημείωση 41) αποκαταστάσεως της προκληθείσας ζημίας. Θεωρώ, ωστόσο, ότι, το κοινοτικό δίκαιο, στο παρόν στάδιο εξελίξεώς του, δεν εμποδίζει ένα κράτος μέλος να καθορίζει νόμιμο όριο αποζημιώσεως όσον αφορά συγκεκριμένες αγωγές αποζημιώσεως, υπό την προϋπόθεση, όμως, ότι πληρούνται τα κριτήρια της αρκούντως δραστικής κυρώσεως και της παρόμοιας κυρώσεως που αναλύθηκαν ανωτέρω στο κείμενο των προτάσεών μου.

36 — Σύμφωνα με το Statement of Facts που έχει επισυναφθεί στη διάταξη περί παραπομπής, τα τακτικά δικαστήρια μπορούν να επιδικάζουν αποζημίωση λόγω ηθικής βλάβης («injury to feelings») και τόκους.

νικά μια από τις τέσσερις κατηγορίες ζημίας (καθόσον συντρέχουν, ενόψει του είδους της παραβάσεως) δεν αποκαθίσταται διόλου ή τυγχάνει μηδαμινής αποκαταστάσεως, δεν μπορεί να λεχθεί ότι η αποζημίωση αυτή, θεωρούμενη στο σύνολό της, είναι ανάλογη προς την προκληθείσα ζημία.

19. Εν προκειμένω, το Industrial Tribunal εκτίμησε τη ζημία που πράγματι υπέστη η Marshall σε 19 405 UK£, ποσό το οποίο περιλαμβάνει 1 000 UK£ για την ηθική βλάβη, 8 220 UK£ για την απώλεια μισθών, 2 475, ιδίως για την απώλεια συντάξεων και 7 710 UK£ για τόκους επί των απολεσθέντων ποσών. Όσον αφορά τους τόκους αυτούς, πρόκειται, καθόσον μπορώ να κρίνω, περί τόκων γεγενημένων μεταξύ της ημερομηνίας κατά την οποία συντελέστηκε η παράνομη δυσμενής διάκριση και της ημερομηνίας εκδόσεως της αποφάσεως του Industrial Tribunal, δηλαδή της 21ης Ιουνίου 1988.

Η ανώτατη αποζημίωση την οποία μπορούσε να λάβει η Marshall σύμφωνα με το άρθρο 65, παράγραφος 2, ανερχόταν σε 6 250 UK£, ποσό το οποίο αντιστοιχεί περίπου στο ένα τρίτο της προκληθείσας ζημίας, αν συμπεριληφθούν οι τόκοι που γεννήθηκαν μέχρι την έκδοση της αποφάσεως του Industrial Tribunal, ή το ήμισυ της προκληθείσας ζημίας, αν δεν συμπεριληφθούν οι τόκοι. Αναμφισβήτητα πρόκειται περί ποσού κάθε άλλο παρά συμβολικού. Τολμώ όμως να αμφισβητήσω ότι ο εφαρμοσθείς περιορισμός επιτρέπει αποζημίωση ανάλογη προς την προκληθείσα ζημία, όπως απαιτεί το άρθρο 6 της οδηγίας. Πράγματι, το προαναφερθέν ποσό αποκλείει την αποκατάσταση είτε ενός τουλάχιστον από τα προαναφερθέντα στοιχεία της ζημίας, δηλαδή του συνόλου των γεγενημένων μέχρι την έκδοση της αποφάσεως του Tribunal τόκων (και, κατά μείζονα λόγο, των τόκων που αντιστοιχούν στο μεταγενέστερο χρονικό διάστημα· επί του ζητήματος αυτού βλ. το σημείο 26 κατωτέρω), είτε των τριών άλλων στοιχείων.

Επίσης, στο συμπληρωματικό ποσό των 5 445 UK£ το οποίο κατέβαλε η Authority για λόγους δικαιοσύνης διαβλέπω μία επιπλέον ένδειξη για το ότι το εφαρμοζόμενο ανώτατο όριο δεν επιτρέπει ανάλογη αποζημίωση. Χάρη στο συμπληρωματικό αυτό ποσό, η αποζημίωση είναι, ίσως, εν προκειμένω, ανάλογη προς την προκληθείσα μέχρι την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως του Industrial Tribunal ζημία (η μεταξύ τους αναλογία είναι περίπου 2 προς 3), αλλά αυτό το αποτέλεσμα δεν οφείλεται στο κατά νόμο ανώτατο όριο. Μια άλλη ένδειξη της ανεπάρκειας της εφαρμοστέας κατά τον χρόνο των υπό κρίση περιστατικών κυρώσεως θα μπορούσε να συναχθεί από το γεγονός ότι, στο Ηνωμένο Βασίλειο, τα πρόσωπα τα οποία απολύονται σήμερα για λόγους που συνιστούν δυσμενή διάκριση έχουν τη δυνατότητα να προβάλλουν και άλλους σημαντικούς νομικούς ισχυρισμούς [37].

20. *Το κριτήριο της παρόμοιας κυρώσεως.* Όπως ελέχθη ανωτέρω, το κριτήριο αυτό και το προηγούμενο πρέπει να εφαρμόζονται σωρευτικώς. Τούτο συνεπάγεται ότι, αν, για παρόμοιες παραβάσεις του εθνικού δικαίου, προβλέπεται μεγαλύτερη αποζημίωση — στο ακέραιο αποκατάσταση, επί παραδείγματι — από την ανάλογη αποζημίωση που επιτάσσει το κοινοτικό δίκαιο, η μεγαλύτερη αυτή αποζημίωση πρέπει να ισχύει και για τις παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου. Προκειμένου να κριθεί αν η βρετανική νομοθεσία παρουσιάζει κενά (και) επ' αυτού του σημείου, πρέπει να αναλυθεί το σύστημα κυρώσεων που προέβλεπε ο SDA, όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των υπό κρίση περιστατικών.

Ενώ η οδηγία αφορά την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών μόνον ως προς την

37 — Από τις παρατηρήσεις που υπέβαλε το Ηνωμένο Βασίλειο προκύπτει, μεταξύ άλλων, —χωρίς να αντικρουσθεί επ' αυτού από κανέναν από τους διαδίκους — ότι τα πρόσωπα αυτά μπορούν ήδη να απαιτήσουν να επαναπροσληφθούν. Αν ο εργοδότης δεν συμμορθωθεί με τη σύσταση που του απευθύνει προς τούτο ένα δικαστήριο, τα πρόσωπα αυτά δικαιούνται συμπληρωματική αποζημίωση που μπορεί να ανέλθει μέχρι το ποσό των 10 650 UK£.

πρόσβαση σε απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας, ο SDA καλύπτει και άλλους τομείς. Ως εκ τούτου, απόφαση σε βάρος του εκμισθωτή ο οποίος επιθυμεί να συμβάλλεται με άτομα του ενός μόνο φύλου μπορεί να εκδοθεί βάσει του συστήματος του SDA αλλά όχι βάσει του συστήματος της οδηγίας. Συνεπώς, αν και ο SDA αναφέρεται σε περισσότερους τομείς, στο ζήτημα των κυρώσεων διακρίνει μεταξύ της δυσμενούς διακρίσεως σε θέματα απασχολήσεως και της δυσμενούς διακρίσεως σε άλλους τομείς. Η πρώτη μορφή διακρίσεως εμπίπτει, δυνάμει του νόμου αυτού, στην αρμοδιότητα του Industrial Tribunal [38], το οποίο μπορεί να επιδικάζει μόνο αποζημίωση περιοριζόμενη στο ανώτατο όριο που επιβάλλει ο νόμος και το οποίο, εξάλλου, δεν έχει καμία, τουλάχιστον από τον νόμο, αρμοδιότητα να επιδικάζει τόκους. Άλλες μορφές δυσμενούς διακρίσεως μπορούν να υποβληθούν στην κρίση ενός County Court [39], το οποίο μπορεί να εφαρμόσει τις ίδιες κυρώσεις όπως ένα High Court, πράγμα το οποίο σημαίνει συγκεκριμένα ότι ο νόμος δεν προβλέπει κανένα ανώτατο όριο για ενδεχόμενες αποζημιώσεις και ότι μπορούν να επιδικάζονται τόκοι [40]. Επομένως, για τις άλλες αυτές μορφές διακρίσεως, εφαρμόζεται η αρχή της στο ακέραιο αποκαταστάσεως της ζημίας [41].

21. Εκ πρώτης όψεως, από τα προηγούμενα μπορεί να συναχθεί ότι το Ηνωμένο Βασίλειο επεμβαίνει λιγότερο δραστικά έναντι παραβάσεων του κοινοτικού δικαίου (διάκριση λόγω φύλου *στον τομέα της απασχολήσεως*) απ' ό,τι έναντι παρόμοιων παραβάσεων του εθνικού δικαίου (διάκριση λόγω φύλου *σε άλλους τομείς*). Κατά τη γνώμη μου, ένα τέτοιο συμπέρασμα δεν δικαιολογείται. Πράγματι, υπάρχει μία αναντίρρητη εξήγηση για τη διάκριση στην οποία προβαίνει το Ηνωμένο Βασίλειο: τα Industrial Tribunals, τα οποία συστάθηκαν το 1965, δικάζουν κάθε αγωγή λόγω καταχρηστικής απολύσεως («unfair dismissal»), αδίκημα το οποίο καθορίζει ο νόμος («statutory tort») και το οποίο θέπισε ο Employment Protection (Consolidation) Act 1978. Ως εκ τούτου, το Industrial Tribunal είναι επίσης αρμόδιο για τις αγωγές λόγω φυλετικών διακρίσεων στον τομέα της απασχολήσεως και οι αποζημιώσεις που μπορούν να επιδικάζονται σε τέτοιες περιπτώσεις υπόκεινται στα ίδια ανώτατα όρια με αυτά που καθορίζει το άρθρο 65, παράγραφος 2, του SDA [42].

Αντί να επιλέξει ένα νομικό σύστημα το οποίο να παρέχει αρμοδιότητα σε ένα μόνο δικαστήριο για όλες τις αγωγές που αφορούν διάκριση *λόγω φύλου* (στον τομέα της απασχολήσεως η σε κάποιον άλλο τομέα), ο Βρετανός νομοθέτης επέλεξε ένα σύστημα το οποίο προβλέπει ότι, *στον τομέα της απασχολήσεως*, όλες οι αγωγές λόγω καταχρηστικής απολύσεως εκδικάζονται από ένα μόνο δικαστήριο σύμφωνα με ειδικούς ουσιαστικούς και δικονομικούς κανόνες. Συναφώς, πρόκειται για καταχρηστική απόλυση, είτε αυτή οφείλεται σε διάκριση λόγω φύλου, φυλής ή άλλου αθέμιτου κριτηρίου είτε είναι παράνομη για άλλο λόγο και ανεξαρτήτως του αν η αγωγή στηρίζεται στο

38 — Άρθρο 63, παράγραφος 1, του SDA.

39 — Άρθρο 66, παράγραφος 4, του SDA.

40 — Σύμφωνα με τις γραπτές παρατηρήσεις της Επιτροπής, το Industrial Tribunal μπορεί, όπως τα County Courts, να εφαρμόζει άλλες μορφές κυρώσεων (επί παραδείγματι, να διατάσσει την επαναπρόσληψη του προσώπου που υπέστη διάκριση, αν και τέτοια διάταξη σπανίως εκδίδεται).

41 — Η αρχή της αποκαταστάσεως της ζημίας στο ακέραιο (ή οιονεί στο ακέραιο, διότι υπάρχουν παρεκκλίσεις μεταξύ των εθνικών νομοθετικών συστημάτων, επί παραδείγματι όσον αφορά την ικανοποίηση της ηθικής βλάβης ή της ζημίας που οφείλεται σε απρόβλεπτο γεγονός) αποτελεί, νομίζω, κοινό νομικό καθεστώς στα κράτη μέλη. Τούτο δεν εμποδίζει να υπάρχουν, σε όλες τις χώρες, καθώς και στο ίδιο το κοινοτικό δίκαιο (βλ. υποσημείωση 30), για διαφόρους λόγους, περιορισμοί που ισχύουν για συγκεκριμένα αιτήματα αποζημιώσεως που στηρίζονται σε δυσμενή διάκριση, όπως συμβαίνει στο Ηνωμένο Βασίλειο με την επίμαχη εν προκειμένω νομοθεσία. Μόνο ο κοινοτικός νομοθέτης μπορεί να επιφέρει μεγαλύτερη ομοιομορφία στο επίπεδο αυτό.

42 — Βλ. το άρθρο 54 του Race Relations Act 1976 (νόμος του 1976 περί των σχέσεων μεταξύ των φυλών).

εθνικό ή στο κοινοτικό δίκαιο. Και οι δυο αυτές εναλλακτικές λύσεις μου φαίνονται ισοδύναμες. Κατά συνέπεια, από την επιλογή στην οποία προέβη το Ηνωμένο Βασίλειο δεν μπορεί να συναχθεί ότι, στη χώρα αυτή, οι κυρώσεις που προβλέπονται για παράβαση του κοινοτικού δικαίου είναι λιγότερο αποτελεσματικές από τις κυρώσεις που προβλέπονται για παράβαση του αντίστοιχου εθνικού δικαίου.

Συνεπώς, όσον αφορά το κριτήριο της παρόμοιας κυρώσεως, καταλήγω στο συμπέρασμα ότι το μέγιστο όριο αποζημιώσεως που καθορίζει το άρθρο 65, παράγραφος 2, του SDA δεν είναι ασυμβίβαστο προς το άρθρο 6 της οδηγίας.

Συμβιβάζεται με το άρθρο 6 της οδηγίας το γεγονός ότι το οικείο δικαστήριο δεν είναι, ενδεχομένως, αρμόδιο να επιδικάζει τόκους;

22. Από το Statement of Facts που έχει επισυναφθεί στην αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως προκύπτει ότι «κατά τον χρόνο των υπό κρίση περιστατικών το Industrial Tribunal δεν είχε αρμοδιότητα — ή τουλάχιστον οι εφαρμοστέες διατάξεις του αγγλικού δικαίου ήταν ασαφείς ως προς το ζήτημα αν είχε αρμοδιότητα — να επιδικάσει τόκους επί του ποσού της αποζημιώσεως ή ως στοιχείο της αποζημιώσεως αυτής, συνεπεία παράνομης διακρίσεως λόγω φύλου στο πλαίσιο σχέσεως εργασίας».

Θα ήθελα να υπενθυμίσω εκ προοιμίου ότι το εθνικό δικαστήριο που διαπιστώνει ότι το εθνικό του δίκαιο είναι ασαφές, υποχρεούται, εν πάση περιπτώσει, να το ερμηνεύσει και να το εφαρμόσει σύμφωνα με τις διατάξεις των οδηγιών, εν προκειμένω σύμφωνα με το άρθρο 6 της εν λόγω οδηγίας. Είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι η υποχρέωση αυτή ισχύει και ως προς τις εθνικές διατάξεις που έχουν θεσπισθεί πριν από την οδηγία σε τομέα τον οποίο κάλυψε αργότερα η οδηγία αυτή (βλ. σημείο 10, ανωτέρω). Τούτο ισχύει ακόμη και αν το άρθρο 6 της οδηγίας στερείται αμέσου αποτελέσματος (καθέτου και, κατά μείζονα λόγο, οριζοντίου) όσον αφορά τις κυρώσεις. Αν, ωστόσο, το σύστημα κυρώσεων του άρθρου 6 της οδηγίας έχει άμεσο αποτέλεσμα, σύμφωνα με την άποψη που υποστήριξα ανωτέρω, (σημείο 11 επ., ανωτέρω), οι αντίθετες προς το άρθρο αυτό διατάξεις πρέπει φυσικά να μην εφαρμόζονται σε καμία περίπτωση.

23. *Τόκοι αποζημιώσεως σε αντιδιαστολή προς τους δικαστικούς τόκους.* Όπως προκύπτει από το παρατεθέν στην προηγούμενη παράγραφο χωρίο, η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορά τους τόκους που επιδικάσθηκαν «επί του ποσού της αποζημιώσεως ή ως στοιχείο της αποζημιώσεως αυτής». Με το στοιχείο β' του δευτέρου προδικαστικού του ερωτήματος, το House of Lords ερωτά πράγματι αν η προσήκουσα εφαρμογή του άρθρου 6 της οδηγίας απαιτεί η επιδικαστέα αποζημίωση να περιλαμβάνει τόκους επί του κυρίως ποσού από την ημερομηνία κατά την οποία συντελέστηκε η παράνομη διάκριση μέχρι την ημερομηνία της καταβολής της αποζημιώσεως.

Προκειμένου να δοθεί απάντηση στο ερώτημα αυτό, πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να γίνει διάκριση μεταξύ δύο χρονικών διαστημάτων και, συνεπώς, δύο ειδών τόκων. Αφενός, υπάρχουν οι τόκοι, στο εξής καλούμενοι δικαστικοί τόκοι, οι οποίοι κατά γενικό κανόνα [43] αρχίζουν να τρέχουν από την έκδοση της δικαστικής αποφάσεως (καθόσον αυτή επικυρωθεί, ενδεχομένως, κατ' έφεση) που καθορίζει το ποσό της αποζημιώσεως που οφείλεται κατά τον χρόνο εκδόσεώς της. Πρόκειται περί τόκων *επί* της καθορισθείσας από το δικαστήριο αποζημιώσεως. Αφετέρου, υπάρχουν οι τόκοι, στο εξής καλούμενοι τόκοι αποζημιώσεως, οι οποίοι αποτελούν στοιχείο της συνολικής αποζημιώσεως για τη διαπραχθείσα αδικία,

43 — Λέω «κατά γενικό κανόνα» διότι ενίοτε υποστηρίζεται ότι αφετηρία των δικαστικών τόκων αποτελεί η ημερομηνία του εισαγωγικού της δίκης δικογράφου.

το ποσό της οποίας αποζημιώσεως καθορίζεται, όπως ελέχθη ανωτέρω, από το δικαστήριο. Η απάντηση στο ζήτημα αν οφείλονται τόκοι αυτού του είδους εξαρτάται από το κατά πόσον το δικαστήριο που αποφάνθηκε επί του ποσού της αποζημιώσεως ήταν σε θέση να λάβει υπόψη την έκταση της ζημίας *μέχρι* την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεώς του (σε πρώτο βαθμό και ενδεχομένως κατ' έφεση). Αν προβεί σε οριστικό προσδιορισμό της ζημίας μέχρι μια προγενέστερη ημερομηνία, διότι, επί παραδείγματι, δεν διαθέτει αξιόπιστα στοιχεία ως προς τη ζημία μέχρι την ημέρα εκδόσεως της αποφάσεως ή διότι, όπως εν προκειμένω, η ζημία ανάγεται σε χρονικό διάστημα που έχει ήδη (προ πολλού) παρέλθει κατά το χρονικό σημείο της εκδόσεως της αποφάσεως αυτής [44], τότε (και αυτό έπραξε εν προκειμένω το Industrial Tribunal) θα προσθέσει στο ποσό της αποζημιώσεως τους γεγενημένους μέχρι την έκδοση της αποφάσεως τόκους. Πρόκειται στην περίπτωση αυτή περί τόκων που αποτελούν *στοιχείο* της ζημίας.

Επιμένω στη διάκριση αυτή διότι νομίζω ότι η απάντηση που πρέπει να δοθεί στο προδικαστικό ερώτημα ποικίλλει ανάλογα με το είδος των τόκων. Πριν αναλύσω το ζήτημα αυτό, θα ήθελα να εξετάσω εν συντομία αν είναι διαφωτιστική εν προκειμένω η νομολογία του Δικαστηρίου που αφορά την επιδίκαση τόκων [45].

24. *Νομολογία του Δικαστηρίου που αφορά την επιδίκαση τόκων.* Θα επικεντρώσω πρώτα την προσοχή μου στη νομολογία που αφορά την επιδίκαση τόκων στο πλαίσιο διαδικασιών που βασίζονται στα άρθρα 178 και 215 της Συνθήκης ΕΟΚ. Η πάγια αυτή νομολογία δεν αφήνει καμία αμφιβολία ως προς το *παραδεκτό* αγωγής για την επιδίκαση τόκων. Πράγματι, το Δικαστήριο, με την απόφαση Sofrimport, έκρινε τα εξής:

«Δεδομένου ότι πρόκειται για αίτημα που έχει σχέση με την εξωσυμβατική ευθύνη της Κοινότητας δυνάμει του άρθρου 215, δεύτερο εδάφιο, πρέπει να εξεταστεί βάσει των αρχών που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών και στις οποίες παραπέμπει η ανωτέρω διάταξη. Σύμφωνα με τις αρχές αυτές, το αίτημα περί καταβολής τόκων γίνεται κατά κανόνα δεκτό. Βάσει των κριτηρίων που έχει εφαρμόσει το Δικαστήριο σε παρόμοιες υποθέσεις, η υποχρέωση καταβολής τόκων γεννάται από την έκδοση της παρούσας απόφασης, με την οποία αναγνωρίζεται η υποχρέωση αποκαταστάσεως της ζημίας (...)» [46].

Η απόφαση αυτή δεν διευκρινίζει αν πρόκειται περί τόκων αποζημιώσεως ή περί δικαστικών τόκων, υπό την έννοια που έδωσα προηγουμένως στους όρους αυτούς. Κατά τη γνώμη μου, πρόκειται για διαπλοκή

44 — Η περιουσιακή ζημία την οποία αποτίμησε το Industrial Tribunal περιλάμβανε βασικά, εκτός των τόκων, τα εισοδήματα από την άσκηση επαγγέλματος τα οποία στερήθηκε η Marshall και αντιστοιχούσαν στο χρονικό διάστημα μεταξύ της απολύσεώς της λόγω δυσμενούς διακρίσεως σε ηλικία 62 ετών και της ημερομηνίας κατά την οποία συμπλήρωνε τα 65 της χρόνια (δηλαδή την ηλικία στην οποία θα εδικαιούτο συντάξεως αν δεν είχε γίνει διάκριση), καθώς και την απώλεια συντάξεων λόγω της πρόωρης αυτής απολύσεως.

45 — Απέφυγα ανωτέρω να μιλήσω για «τόκους υπερημερίας». Η έκφραση αυτή έχει γενικότερο περιεχόμενο: συγκεκριμένα, περικλείει τα δύο αναφερθέντα ανωτέρω είδη τόκων, δηλαδή τους τόκους αποζημιώσεως και τους δικαστικούς τόκους και αναφέρεται σε όλους τους τόκους που επιδικάζονται λόγω της παρόδου του χρόνου, πριν ή μετά τη δικαστική απόφαση.

46 — Απόφαση της 26ης Ιουνίου 1990, C-152/88, Sofrimport κατά Επιτροπής (Συλλογή 1990, σ. I-2477, σκέψη 32), την οποία επιβεβαίωσε αργότερα η απόφαση της 19ης Μαΐου 1992, C-104/89 και C-37/90, Mulder (Συλλογή 1992, σ. I-3062, σκέψη 35). Βλ. επίσης την προγενέστερη απόφαση της 4ης Οκτωβρίου 1979, 238/78, Ireks-Arkady κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1979/II, σ. 451, σκέψη 20)· απόφαση της 4ης Οκτωβρίου 1979, 241/78, 242/78, 245/78 έως 250/78, DGV κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1979/II, σ. 499, σκέψη 22)· απόφαση της 4ης Οκτωβρίου 1979, 261/78 και 262/78, Interquell και Stärke-Chemie κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1979/II, σ. 505, σκέψη 23)· απόφαση της 4ης Οκτωβρίου 1979, 64/76, 113/76, 167/78 και 239/78, 27/79, 28/79 και 45/79, Dumortier Frères (Συλλογή τόμος 1979/II, σ. 515, σκέψη 25)· απόφαση της 19ης Μαΐου 1982, 64/76, 113/76, 167/78 και 239/78, 27/79, 28/79 και 45/79, Dumortrier Frères κατά Συμβουλίου (Συλλογή 1982, σ. 1733, σκέψη 11)· απόφαση της 18ης Μαΐου 1983, 256/81, Pauls Agriculture κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (Συλλογή 1981, σ. 1707, σκέψη 17)· απόφαση της 13ης Νοεμβρίου 1984, 256/80, 257/80, 265/80 και 267/80, 5/81, και 51/81 και 282/82 Birra Wührer κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (Συλλογή 1984, σ. 3693, σκέψη 37).

και των δύο (και, συνεπώς, για τόκους υπερημερίας υπό τη γενική έννοια [47]), δεδομένου ότι αρχίζουν να τρέχουν από την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως που αναγνωρίζει την *υποχρέωση* αποζημιώσεως, δηλαδή από ημερομηνία η οποία, στις κατά το άρθρο 215 υποθέσεις δεν συμπίπτει απαραιτήτως με την ημερομηνία κατά την οποία, ελλείψει συμφωνίας των διαδίκων ως προς το ποσό της αποζημιώσεως, το ίδιο το Δικαστήριο καθορίζει την *έκταση* της ζημίας.

Πρέπει να παρατηρηθεί επίσης ότι το ύψος των επιδικαζόμενων κατά την παρατεθείσα νομολογία τόκων ποικίλλει. Αρχικά, εφαρμοζόταν επιτόκιο 6 %· αργότερα, με την προπαρατεθείσα απόφαση Sofrimport (σκέψη 32), το επιτόκιο αυτό ανήλθε σε 8 %. Με την ανωτέρω παρατεθείσα σε υποσημείωση απόφαση Mulder (σκέψη 35), το Δικαστήριο πρόσθεσε ότι το επιτόκιο αυτό δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να «υπερβαίνει το επιτόκιο που ζητείται με τα αιτήματα των αγωγών». Σε μια άλλη υπόθεση, η οποία αφορούσε αναστολή εκτελέσεως βασιζόμενη στο άρθρο 39 της Συνθήκης ΕΚΑΧ (συνεπώς όχι αίτημα βασιζόμενο στα άρθρα 178 και 215 της Συνθήκης ΕΟΚ), ο Πρόεδρος εξήρτησε τη χορήγηση της αναστολής από

«τον όρο η αιτούσα να συστήσει προηγουμένως τραπεζική εγγύηση για την καταβολή του προστίμου (...) και των ενδεχομένων τόκων λόγω μη εγκαίρου καταβολής υπολογιζομένων για τις ανάγκες της παρούσας διατάξεως με το προεξοφλητικό επιτόκιο της Τράπεζας της Γαλλίας προσαυξημένο κατά 1 %» [48].

25. Αν και οι υπαλληλικές υποθέσεις υπόκεινται στο ειδικό καθεστώς που καθορίζει ο Κανονισμός Υπηρεσιακής Καταστάσεως των Υπαλλήλων, δεν θα ήθελα ωστόσο να αγνοήσω τελείως το τμήμα αυτό της νομολογίας του Δικαστηρίου, δεδομένου ότι συνεπάγεται την εφαρμογή και άλλων διατάξεων του κοινοτικού δικαίου.

Πράγματι, από τις αποφάσεις αυτές προκύπτει μεταξύ άλλων, εν προκειμένω, ότι όσον αφορά την επιδίκαση τόκων μπορούν να ασκούν επιρροή και λόγοι δικαιοσύνης. Ήδη με απόφαση την οποία εξέδωσε το 1978 [49], το Δικαστήριο έκρινε, επί παραδείγματι, ότι:

«[σκέψη 35] (...) φαίνεται εύλογο να καθορισθεί ως ημερομηνία ενάρξεως υπολογισμού των τόκων υπερημερίας η 1η Σεπτεμβρίου 1968·

[σκέψη 37] ότι τέλος, φαίνεται δικαιολογημένη, υπό τις συνθήκες της παρούσας υποθέσεως, η εφαρμογή επιτοκίου 8 % ετησίως για τόκους υπερημερίας, για τον υπολογισμό της αποζημιώσεως που αφορά τα ανωτέρω έτη, λαμβανομένου υπόψη ιδίως του κατ' αποκοπήν χαρακτήρα του επιτοκίου αυτού και της *μεγάλης καθυστερήσεως μέχρι να καταστεί δυνατό να εξετασθεί ο φάκελος* του ατυχήματος» (η υπογράμμιση δική μου).

Εξάλλου, οι αποφάσεις αυτές επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι ο διάδικος ο οποίος έχει, δυνάμει αποφάσεως του Δικαστηρίου, δικαίωμα αποζημιώσεως, μπορεί να απαιτήσει τόκους υπερημερίας. Η Επιτροπή παραθέτει συναφώς την υπόθεση Σαμαρά [50]. Η υπόθεση αυτή αφορούσε απόφαση της Επιτροπής ακυρωθείσα με απόφαση του Δικαστηρίου που εκδόθηκε στις 15 Ιανουαρίου 1985 [51], η οποία απόφαση της Επιτροπής είχε ως αντικείμενο την κατάταξη υπαλλήλου σε ορισμένο βαθμό και κλιμάκιο. Η Επιτροπή είχε εκτελέσει εν μέρει μόνο και καθυστερημένα την απόφαση αυτή, με συνέπεια το Δικαστήριο να επιδικάσει στη

47 — Βλ. υποσημείωση 45.

48 — Διάταξη του Προέδρου του Δικαστηρίου της 5ης Ιουλίου 1983, 78/83 R, Usinor κατά Επιτροπής (Συλλογή 1983, σ. 2183, σημείο 1 του διατακτικού).

49 — Απόφαση της 16ης Μαρτίου 1978, 115/76, Leonardini κατά Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1978, σ. 273).

50 — Απόφαση της 17ης Φεβρουαρίου 1987, 21/86, Σαμαρά κατά Επιτροπής (Συλλογή 1987, σ. 795).

51 — Απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 1985, 266/83, Σαμαρά κατά Επιτροπής, (Συλλογή 1985, σ. 189).

Σαμαρά, με απόφαση της 17ης Φεβρουαρίου 1987, τόκους υπερημερίας επί της διαφοράς μισθού της οποίας εδικαιούτο κατόπιν της ανακατατάξεώς της σε ανώτερο κλιμάκιο:

«[σκέψη 9]Υπ' αυτές τις συνθήκες, η ορθή εκτέλεση της αποφάσεως απαιτεί, προκειμένου να αποκατασταθεί η ενδιαφερομένη στην κατάσταση, στην οποία νομίμως θα έπρεπε να βρίσκεται, να ληφθεί υπόψη η ζημία την οποία υπέστη λόγω του ότι η αποκατάσταση αυτή επήλθε μόνο μετά από ένα μάλλον μακρύ χρονικό διάστημα και ότι η προσφεύγουσα δεν μπόρεσε να έχει στη διάθεσή της τα ποσά που δικαιούνταν στις κανονικές ημερομηνίες που κατέστησαν απαιτητά. Προς τον σκοπό αυτό, πρέπει να χορηγηθούν στην προσφεύγουσα τόκοι υπερημερίας υπολογιζόμενοι κατ' αποκοπήν σε ποσοστό 8 % ετησίως από τις αντίστοιχες ημερομηνίες που τα ποσά αυτά κατέστησαν απαιτητά έως την εξόφληση.»

26. *Υποχρεωτική επιδίκαση τόκων σε περίπτωση εφαρμογής του άρθρου 6 της οδηγίας;* Η ανωτέρω αναλυθείσα νομολογία του Δικαστηρίου αποδεικνύει, εν πάση περιπτώσει, ότι το κοινοτικό δίκαιο επιτρέπει την επιδίκαση τόκων λόγω του χρόνου που παρήλθε από τη στιγμή που το δικαστήριο διαπίστωσε την πλημμέλεια από την οποία απορρέει η υποχρέωση αποζημιώσεως και ασφαλώς, επομένως, από την έκδοση της δικαστικής αποφάσεως που προσδιόρισε το ποσό που αντιστοιχεί στη ζημία. Είναι όμως υποχρεωτική η επιδίκαση τόκων;

Επί του σημείου αυτού, είναι σημαντική η διάκριση μεταξύ τόκων αποζημιώσεως και δικαστικών τόκων. Θα εξετάσω πρώτα την περίπτωση των δεύτερων (επί των οποίων δεν αποφάνθηκε το Industrial Tribunal). Κατά τη γνώμη μου, από την επιταγή δικαστικής προστασίας που διαλαμβάνει το άρθρο 6 της οδηγίας — το οποίο εν πάση περιπτώσει έχει, σύμφωνα με την ισχύουσα νομολογία του Δικαστηρίου, άμεσο αποτέλεσμα έναντι των κρατών μελών· βλ. σημείο 5, ανωτέρω — συνάγεται ότι η επιδίκαση δικαστικών τόκων είναι υποχρεωτική, χωρίς κανένα περιορισμό, για το χρονικό διάστημα από την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως με την οποία το πρώτο δικαστήριο προσδιόρισε το *ποσό* που αντιστοιχεί στην προκληθείσα ζημία, καθόσον η απόφαση αυτή επικυρωθεί στη συνέχεια αμετάκλητα. Συνεπώς, όσον αφορά το είδος αυτό τόκων, δεν μπορεί να γίνει επίκληση ανωτάτου ορίου καθοριζόμενου από τον νόμο. Πράγματι, όπως αποφάνθηκε το Δικαστήριο με την απόφαση Johnston (ήδη παρατεθείσα στο σημείο 5 ανωτέρω), «ο επιβαλλόμενος από [το άρθρο 6 της οδηγίας] δικαστικός έλεγχος αποτελεί την έκφραση της γενικής αρχής του δικαίου [...] [κατά την οποία] κάθε πρόσωπο έχει το δικαίωμα ασκήσεως αποτελεσματικής προσφυγής ενώπιον του αρμοδίου δικαστηρίου» κατά των δυσμενών διακρίσεων που απαγορεύει η οδηγία. Ωστόσο, η γενική αυτή αρχή του κοινοτικού δικαίου απαιτεί επίσης, κατά τη γνώμη μου, καθόσον η εθνική έννομη τάξη επιτρέπει σε κάποιο πρόσωπο να ασκήσει έφεση ή αναίρεση κατά της αποφάσεως του πρώτου δικαστηρίου, να μπορεί να χρησιμοποιήσει αυτό το ένδικο μέσο χωρίς να υποστεί οικονομική ζημία. Τούτο έχει ως συνέπεια ότι το πρόσωπο αυτό πρέπει να αποζημιώνεται για την καθυστέρηση με την οποία του καταβάλλεται η οφειλόμενη αποζημίωση ως συνέπεια της εφέσεως ή της αναιρέσεως. Διαφορετική κρίση θα σήμαινε ότι ο διάδικος που ζητεί αποζημίωση θα ετίθετο σε μειονεκτική οικονομική θέση αν αποφάσιζε να ασκήσει έφεση κατά δικαστικής αποφάσεως η οποία δεν τον δικαιώνει και ότι ενδεχομένως θα αναγκαζόταν να μην την ασκήσει για λόγους κάθε άλλο παρά νομικούς. Διαφορετική κρίση θα σήμαινε επίσης ότι ο διάδικος που υποχρεώνεται πρωτοβαθμίως να καταβάλει αποζημίωση θα ενθαρρυνόταν, οπωσδήποτε, να ασκήσει έφεση κατά της αποφάσεως λόγω του οικονομικού οφέλους που θα μπορούσε να αντλήσει εξ αυτού.

Εν προκειμένω, τα ανωτέρω έχουν ιδιαίτερη σημασία. Από τον τρόπο με τον οποίο το Δικαστήριο ερμήνευσε το άρθρο 5, παράγραφος 1, της οδηγίας, ήδη με μία απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 1986, θα ήταν δυνατό να συναχθεί η ύπαρξη διακρίσεως σε βάρος της Marshall. Συνεπεία αυτού, το Court of Appeal ανέπεμψε την υπόθεση στο Industrial Tribunal στις 22 Ιουλίου 1986, προκειμένου αυτό να αποφανθεί επί της καταβλητέας αποζημιώσεως. Στις 21 Ιουνίου 1988, το Industrial Tribunal καθόρισε το ποσό της αποζημιώσεως σε 19 405 UK£, ποσό το οποίο το Court of Appeal μείωσε στη συνέχεια κατ' εφαρμογήν του ανωτάτου ορίου που προβλέπει ο νόμος, καθόσον δεν επρόκειτο για ποσά ήδη καταβληθέντα από την Authority (βλ. σημείο 2 ανωτέρω). Η παρούσα υπόθεση αφορά την εφαρμογή του ανωτάτου αυτού ορίου. Αν αποδειχθεί ότι το ανώτατο όριο εφαρμόστηκε καταχρηστικώς, είναι απολύτως βέβαιο, κατά την άποψή μου, ότι πρέπει να καταβληθούν δικαστικοί τόκοι επί του κακώς περικοπέντος ποσού (εκτός αν η ζημία που προκύπτει από την καθυστερημένη καταβολή αποκατασταθεί με μεταγενέστερη δικαστική απόφαση ή με άλλους τρόπους), τούτο δε από την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως του Industrial Tribunal.

27. Τούτο όμως συνιστά εν μέρει μόνον απάντηση στο προδικαστικό ερώτημα, όπως διατυπώθηκε από το House of Lords. Το ερώτημα αυτό αφορά συγκεκριμένα όλους τους οφειλόμενους τόκους από την ημερομηνία της παράνομης διακρίσεως μέχρι την ημερομηνία καταβολής της αποζημιώσεως. Επομένως πρέπει ακόμη να εξετάσω το ζήτημα κατά πόσον το κοινοτικό δίκαιο επιβάλλει την επιδίκαση τόκων αποζημιώσεως, ως *στοιχείο* της καθορισθείσας από το πρώτο δικαστήριο αποζημιώσεως. Όπως ελέχθη ανωτέρω, το ποσό των 7 710 UK£ που επιδίκασε το Industrial Tribunal συνιστά τέτοιους τόκους αποζημιώσεως. Πράγματι, καλύπτει τη ζημία που υπέστη η Marshall μέχρι την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως του Tribunal.

Οι τόκοι αυτοί αποτελούν στοιχείο, με όλη τη σημασία της λέξεως, της ζημίας που υπέστη η Marshall συνεπεία και από της διαπιστωθείσας δυσμενούς διακρίσεως μέχρι τον υπολογισμό της ζημίας από το Industrial Tribunal. Όσον αφορά τη ζημία αυτή, εξέθεσα προηγουμένως γενικώς ότι το μέγιστο όριο αποζημιώσεως που επιβάλλει εθνική νομοθεσία δεν επιτρέπει την επιδίκαση στο θύμα δυσμενούς διακρίσεως της ανάλογης προς την προκληθείσα ζημία αποζημιώσεως που επιτάσσει το άρθρο 6 της οδηγίας, λόγω ιδίως του ότι το όριο αυτό εμποδίζει την αποκατάσταση ενός βασικού στοιχείου της ζημίας μέσω των τόκων αποζημιώσεως.

28. Χάριν πληρότητας, θα ήθελα να προσθέσω ακόμη κάτι σχετικά με το επιτόκιο. Πρόκειται, κατ' αρχήν, περί προβλήματος το οποίο, ελλείψει συναφών κοινοτικών διατάξεων, πρέπει να λύεται από το εθνικό δικαστήριο. Ωστόσο, προκειμένου να αποτελούν ανάλογη αποζημίωση, οι επιδικαζόμενοι τόκοι πρέπει να αντιστοιχούν στην απώλεια αγοραστικής δυνάμεως που υφίσταται ο δικαιούχος της αποζημιώσεως λόγω της παρόδου χρόνου. Τούτο σημαίνει, κατά τη γνώμη μου, ότι το εφαρμοζόμενο επιτόκιο μπορεί να ποικίλλει ανάλογα με τις χώρες, λόγω του ότι συνδέεται με το ποσοστό πληθωρισμού που παρατηρείται στην οικεία χώρα και με τον τρόπο με τον οποίο αποφέρει συνήθως καρπούς το κεφάλαιο στη χώρα αυτή.

Πρόταση

29. Συνεπώς, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα προδικαστικά ερωτήματα που του υπέβαλε το House of Lords, κατά τη σειρά που εξετάσθηκαν ανωτέρω, ως εξής:

«1) Αν αποδεικνύεται ότι η νομοθεσία κράτους μέλους δεν προβλέπει κατάλληλο σύστημα κυρώσεων, όπως απαιτείται τόσο από τον σκοπό της οδηγίας 76/207/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 9ης Φεβρουαρίου 1976, όσο και το άρθρο 6 της οδηγίας αυτής, το πρόσωπο που υφίσταται διάκριση απαγορευόμενη από την οδηγία αυτή μπορεί να επικαλεστεί άμεσα τις διατάξεις του άρθρου 6, εν πάση περιπτώσει έναντι δημόσιας αρχής αυτού του κράτους μέλους.

2) Στο παρόν στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου, αν η εθνική νομοθεσία κράτους μέλους προβλέπει ότι το πρόσωπο που υπέστη διάκριση απαγορευόμενη από την οδηγία 76/207/ΕΟΚ μπορεί να διεκδικήσει δικαστικώς την καταβολή αποζημιώσεως προς αποκατάσταση της ζημίας του, δεν στοιχειοθείται αυτομάτως ευθύνη του οικείου κράτους μέλους λόγω παραβάσεως της υποχρεώσεως εφαρμογής της οδηγίας την οποία υπέχει, επειδή προβλέπει με την εθνική νομοθεσία του ανώτατο όριο αποζημιώσεως.

3) Ωστόσο, το ανώτατο αυτό όριο είναι ασυμβίβαστο με το άρθρο 6 της οδηγίας 76/207/ΕΟΚ εάν έχει ως συνέπεια η χορηγούμενη αποζημίωση να μην είναι ανάλογη της προκληθείσας ζημίας, ενόψει των βασικών στοιχείων που συνθέτουν την αποζημίωση αυτή και ιδίως των τόκων αποζημιώσεως. Εξάλλου, το όριο αυτό δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα να προβλέπονται λιγότερο αποτελεσματικές κυρώσεις για τις παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου απ' ό,τι για τις παραβάσεις του αντίστοιχου εθνικού δικαίου.

4) Η επιταγή δικαστικής προστασίας που διατυπώνεται στο άρθρο 6 της οδηγίας 76/207/ΕΟΚ και την οποία οι ιδιώτες μπορούν να επικαλούνται άμεσα συνεπάγεται ότι, σε περίπτωση εφέσεως ή αναιρέσεως, οφείλονται δικαστικοί τόκοι από την ημερομηνία της εκδόσεως της αποφάσεως με την οποία το πρώτο δικαστήριο προσδιόρισε το ποσό που αντιστοιχεί στην προκληθείσα ζημία, εφόσον η απόφαση αυτή επικυρωθεί κατόπιν αμετακλήτως.»